

BENEDIKTA ZELIĆ BUČAN

(MRAVINCE, 21. III. 1918. – SPLIT, 10. X. 2013)

Već su gotovo dvije godine prošle otkako nas je u listopadu 2013. godine u 96. godini života zauvijek napustila ugledna arhivistica, povjesničarka i paleografkinja Benedikta Zelić Bučan, koja je svojim radom na tekstovima hrvatske ćirilčke baštine obilježila drugu polovicu XX. stoljeća, temeljno pridonijevši u hrvatskoj kulturi poznavanju vlastite ćirilčke baštine i razumijevanju sve složenosti nacionalne kulturne identifikacije na razmeđima europskoga zapada i istoka. U filologiji i u historiografiji starijih razdoblja vrijeme ionako puno sporije prolazi, kao što i postignuća u tom polju stečena ostaju dugo aktualna. B. Zelić Bučan bila je u nas jedna od posve rijetkih spona između tradicije koju je postavio još Ivan Berčić u 19. stoljeću i suvremenih istraživanja koja su u žarište svoga istraživanja postavili dalmatinsku ćirlicu. Da nije bilo njezina truda, preciznih opisa starih ćirilčkih dokumenata, te glasnog i odlučnog upozoravanja na posve opipljivu tradiciju hrvatske ćirilice, posebice u Dalmaciji, u slojevitosti hrvatske kulture i povijesti ne bismo danas poznavali ključne nijanse.

Uvažena i samozatajna stručnjakinja, jedna dakle od onih koji su svojim strpljivim istraživačkim i interpretativnim radom temeljito promijenili i dogradili sliku jezičnoga i pismovnoga svijeta kojega smo i sami dionici, rodila se u selu Mravince, pod Mosorom i Klisom, davne 1918. g. Osnovnu je školu polazila u rodnome mjestu, a u Splitu maturirala na Ženskoj realnoj gimnaziji. Već i zavičaj toliko ispunjen spomenicima hrvatske starine usmjerio joj je zanimanje na studij nacionalne povijesti i arheologije na Sveučilištu u Zagrebu. Diplomirala je ondje 1941. g, i ubrzo nakon toga zaposlila se kao suplentica u gimnazijama u Glini, Sisku i Zagrebu. Upravo su je u najmlađim profesionalnim godinama sustigla tragična ratna zbivanja. Nakon proživljenoga križnoga puta na samom kraju rata, od Dravograda do Osijeka i dvogodišnje nemogućnosti da se zaposli u struci (zbog nepriznavanja sveučilišne diplome stečene na sveučilištu u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj), radila je nekoliko godina kao profesorica u sinjskoj gimnaziji i u splitskom Ekonomskom tehnikumu. Godine 1952. otpuštena je iz škola jer – kako sama piše - njezin rad "nije odgovarao idejnim i odgojnim ciljevima škole". Posao je tada našla u tišini i javnoj neizloženosti novoootvorenog Historijskog arhiva u Splitu (danas Državni arhiv), gdje je bila zaposlena sve do vrlo ranog umirovljenja 1965. g. Od mladosti čvrsto suživljena s hrvatskom nacionalnom i državotvornom idejom, sve je svoje kreativne napore u Arhivu usmjerila prema ispravljanju pogrešnih interpretacija u našoj historiografiji, drugačijoj kontekstualizaciji poznatih činjenica, a važan doprinos dala je i u filologiji. Nije bila povjesničar jezika niti lingvist, i sama je napominjala da joj mnoga znanja s toga polja nedostaju, ali uvijek je nepogrešivo prepoznavala tuđe manipulacije jezikoslovnim interpretacijama, razotkrivala ih, te oblikovala svoje postavke, tek gdjekad možda neuvjerljive i pretjerane, ali najčešće ispravne i uravnotežene. Dodir s bogatim ćirilčkim materijalom koji se u Arhivu čuvao bio joj je ključna podloga za istraživanja, ali i za puno razumijevanje povijesti hrvatske kulture dalmatinske dionice. Objavila je sveukupno stotinjak znanstvenih i stručnih rasprava, od kojih je većina okupljena u objavljenih osam knjiga.

Najznačajnija je svakako monografija "Bosančica u srednjoj Dalmaciji" (1961) – koja će se pretisnuti prije petnaestak godina (u proširenom naslovu "Bosančica ili hrvatska ćirilica u srednjoj Dalmaciji, Split 2000), s time da se i danas – nakon rasprodanog i drugog izdanja – očekuje ponovni otisak. Svakoga će, i u ovim vremenima kada nam se sva znanja čine dostupnima uz pomoć nekoliko klikova mišem uz računalo, fascinirati kada u nevelikoj knjizi raskrili kartu s ucrtanim lokacijama odakle potječu srednjovjekovni i novovjekovni ćirilički dokumenti u Dalmaciji i kada razabire u tablicama svu raznolikost hrvatskih ćiriličkih slova u kurzivnoj (brzopisnoj) izvedbi. Tu su kartu popratila i razmjerno kratka, ali podacima i tumačenjima impregnirana poglavlja o postanku hrvatske ćirilice, ponajviše u kontekstu srednjovjekovne povijesti južnoslavenskih prostora, posebice u kontrastu prema reformi srpske ćiriličke pismenosti u XIII. st. Vođena motivacijom da prije svega čitateljima pomogne u svladavanju izvornih dokumenata, podastrla je ukratko konkretne posebnosti hrvatske ćirilice, prije svega slovni inventar, ali i neke ortografske osobine. Uvršten je i priručan pregled povijesti hrvatske ćiriličke pismenosti, i to krajnje južne dionice, od Humačke ploče koju datira već u XI. st, preko Povaljskog praga (1180) i Povaljske listina (1250), te Evanđelistara kneza Miroslava (poznatijega mnogima kao Miroslavljevo evanđelje) koji smješta u kontekst rane hrvatske pismenosti i odriče mu srpsku identifikaciju, sve do Poljičkog statuta iz XV. st. Spominju se i Divkovićeve izdanja iz XVII. st, no iz fokusa cjelokupnog hrvatskog ćiriličkog korpusa izmiču dubrovačka ćirilička baština (arhivski materijal i knjige), hrvatska ćirilica sjevernih predjela, a i knjige Crkve bosanske. Pozornost je prije svega usmjerena na ćiriličke rukopise naših glagoljaša na području makarske, splitske, šibenske, skradinske, trogirске biskupije, ali i nekih susjednih biskupija, te osobito na uporabu ovog pisma kod fratara Provincije Presvetog Otkupitelja. Upozorava također na činjenicu da su i muslimanski časnici u čitavom bosanskom pašaluku uporabljali ovo pismo. Za poznavanje ove, danas općepoznate činjenice, moramo zahvaliti i B. Zelić Bučan. Od osobite je važnosti u ovoj knjizi pregled morfoloških posebnosti bosaničkih (rukopisnih zapadnoćiriličkih) slova, gdje se upravo kroz razmatranje minuskulizacije motri razvoj neobičnih oblika koji često poprimaju individualne rukopisne naznake. Ključno je i uviđanje da se u prepoznavanju pravopisnih osobina (najčešće na relaciji grafem-fonem) može iščitati i kulturološka pozadina nastanka tekstova, ili pak utjecaj predloška na prepisivane tekstove. I dan-danas, gotovo 150 godina nakon što je Ivan Berčić ponudio svoju znamenitu tablicu hrvatske ćirilice u tri svoja vida (dalmatinskom, bosanskom i dubrovačkom), jedini smo ozbiljniji napredak zapazili u tablici koju nam je B. Zelić Bučan ponudila u ovoj svojoj knjizi, i to samo za jednu – dalmatinsku sastavnicu novoga vijeka – od XVI. do XVIII. st. (posebno za Poljica, Split i njegovu okolicu, Makarsku, te za muslimanske dokumente, te okvirno i za tiskane hrvatske ćiriličke knjige istih stoljeća). U svakoj koloni nalazi se iscrpan popis primjera, nerijetko i vrlo sličnih, iz kojih se s dobrim utemeljenjem mogu izvesti zaključci o stupnju mogućih oblikovnih razlika slova, između funkcionalnih danosti i rukopisnih varijacija. Pri transliteraciji brojnih uključenih dokumenata susretala se s mnogim problemima, mudro balansirajući prema transkripcijskim principima, upravo kako bi sačuvala prepoznatljivost pri čitanju i onih kojima ni historija ni filologija nisu struke. Možemo, štoviše, i istaknuti da je skrb da se osnovne spoznaje ukorijene i među zainteresiranim laicima jedna od misija koju je Benedikta Zelić Bučan sebi

postavila, i dijelom – koliko su to dopuštale okolnosti izvan autoričine moći – uspješno i ostvarila.

Interpretacijska vrijednost njezina rada došla je do izraza u nizu njezinih radova, od kojih je većina objavljena u teško dostupnoj i premalo citiranoj knjizi "Jezik i pisma Hrvata" (Split 1997). Množinskom odrednicom iznova je upozorila kroz kakvu je optiku jedino moguće sagledavati nacionalnu kulturu. Ćirilica se time, danas je posve jasno, iskazala kao jedno od osnovnih hrvatskih pisama, posebna doduše registra (u posebnim funkcijama), ali pismo koje svjedoči dubok i poseban identitetski sloj, koje upravo u prepletu s kontaktnom i prestižnom latinicom na dalmatinskom jugu iskazuje svoju karakterističnu dimenziju. Uključujući i tradiciju glagoljske pismenosti, raznoliku i s obzirom na vrijeme i s obzirom na prostor uporabe, kao i na funkcionalne zadaće, trojni hrvatski pismovni identitet prepoznao se u punoj raskoši. Upravo su rasprave Benedikte Zelić Bučan bili jedan od pozadinskih, ali ključnih pokretača danas već posve afirmirane krilatice o "tropismenoj i trojezičnoj hrvatskoj pismenosti" koja je na prijelazu ovih tisućljeća jasno artikulirana, nova, polifona vizura hrvatske filologije (ponajviše od radova Eduarda Hercigonje). U dotičnoj knjizi obuhvaćene su i ranosrednjovjekovne teme (npr. o pitanju narodnoga jezika u Hrvata, i o glagoljici, do kraja XI. st), a osobito su zanimljive one gdje iskazuje prisutnost naše ćirilice i u humanističkim krugovima, npr. Marka Marulića, kao i u kancelarijama i župama splitske nadbiskupije. U kakvu je pak odnosu bila glagoljica u Dalmaciji u to doba razmatrala je u radu o glagoljskim zapisima na poliptihu Blaža Jurjeva Trogirana. Vrlo je oštro polemizirala sa stavovima predstavnika serbokroatističkog i serbističkog pogleda prema hrvatskoj ćiriličkoj pismenosti (npr. M. Rešetara, F. Miklošiča, P. Đorđića, P. Ivića), ukazivala na skliskost povijesno-političkih mjerila koji nerijetko vode do apsurdnih zaključaka koji negiraju stvarnost. U vremenima kada to nije bilo nimalo jednostavno beskompromisno je prozivala one koji su osporavali hrvatsku identifikaciju brojnih, i ne samo ćiriličkih spomenika (ponajprije štokavskoga jezičnog izraza). Zahvaljujući njezinoj odlučnosti, pa i hrabrosti, možemo reći da je otpor prema beskrupuloznim manipulacijama i u krajnje osjetljivim vremenima u hrvatskoj filologiji i historiografiji bio krajnje eksplicitan i rezolutan. Oprezna i prema "pitomijim" ideologemima, nije pristala na bezrezervno tumačenje utjecaja srpskog kancelarijskog brzopisa (minuskule) na bosansku pismenost, što bi bilo – kako se u literaturi obično ističe – i dovelo do oblikovanja karakteristične "bosančice". Umjesto toga ona precizno razlaže zadatke koje paleografija, filologija i historiografija, moraju obaviti kako bi se jasnije ocrtala slika nastanka ovog karakterističnog zapadnog ćiriličkog pisanja, pogotovo u kontekstu nastanka i razvoja zetsko-humske pismenosti. Oslonice je nalazila u mnogim rečenicama iznimnih stručnjaka Josipa Vrane i Vladimira Mošina, koji je cjelokupnu povijest ćiriličke pismenosti na Balkanu najbolje poznao. Njezina analiza pisma Evandelistara kneza Miroslava (XII. st) još su uvijek najvažnije polazište iz kojega se vide bliske veze njegova pisma s latinskom i glagoljičkom pismenosti, iz čega se može razlučivati i konfesionalna pripadnost njegovih pisara.

Objavila je još prije pola stoljeća i dvije knjige o Mihovilu Pavlinoviću (u suradnji s A. Palavršićem: "Korespondencija Mihovila Pavlinovića", Split 1962; te zbirku rasprava "Hrvatski narodni preporod i Mihovil Pavlinović", Split

1992), "Članke i rasprave iz starije hrvatske povijesti" (Zagreb 1994), a svojim se znanstvenim radom odužila i svojem rodnome mjestu knjigom "Od Kuka do Mravinaca, prapovijest i povijest sela Mravince" (Split 1997). Posljednja je knjiga "Nezavisna država Hrvatska (1941.-1945.) u mom sjećanju" zanimljivo štivo gdje povjesničarskim perom (kojemu se katkad doduše potkrade pokoji redak razočaranja u povijesni tok i selektivan odabir tema) sagledava okolnosti nastanka, trajanja te propasti hrvatske države u II. svjetskom ratu, s obzirom na sav tadašnji povijesni kontekst. Svojim diskursom, neumitno emotivno obojenim, izbjegla je ipak nekritičku, navijačku dimenziju definiranu bolima proživljenih višestrukih gubitaka; rukopisom povjesničara procjenjivala je onodobne političke i kulturne pothvate, posebice poraze, a posredovala je i jasno izražene osobne stavove i doživljaje (utemeljene na vlastitu razumijevanju onodobnih društvenih i političkih odnosa).

Iako je i sama bila svjesna da se suvremeni nacionalni – historiografski i filološki – pogled ne može primjenjivati na stara povijesna razdoblja, pa i da tadašnja konfesionalna podjela ne mora značiti ni nacionalna razdvajanja, B. Zelić Bučan nastojala je upozoriti na apsurdne pokušaje inzistiranja na "filološkim otimačinama", na uobičajene razdiobe u kojima se unutar srpskih okvira uvrštavalo mnogošta što onamo ne pripada, barem ne jednosmisleno kako se htjelo prikazati. Osobito je to došlo do izražaja u raspravljanju o pripadnosti zetsko-humskog područja i njegovih spomenika do kraja XII. stoljeća. Borkinja upravo za hrvatsku perspektivu i jasno omeđivanje granica hrvatskoga kulturnoga (i političkoga) korpusa, često je inzistirala upravo na hrvatskome uokvirivanju pisanih spomenika nelatinske i nelatiničke tradicije, navodeći brojne citate i iz hrvatske filološke literature koje su takvo što opravdavali. Kada je bilo o čemu pisala, pa katkad i ostrašćeno, o pitanjima pripadnosti nacionalnim korpusima, B. Zelić Bučan uvijek je precizno navodila svoje izvore. Literaturu, i teorijsku i praktičnu, poznavala je izvrsno (usp. raspravu o radu Ć. Truhelke o bosaničkim spomenicima), kroz ruke svakodnevno su joj prolazili hrvatski ćirilčki dokumenti. Čitala ih je, proučavala im sadržaj, pismo i jezik, objavljivala ih. Povijesna literatura bila joj je svetinja, citiranje uvijek iscrpno i precizno, standard su joj nametnuli vrhunski učitelji koje je imala na zagrebačkom sveučilištu (apostrofirajući najčešće Miha Baradu). Svaka njezina rečenica, pa i ona koja nam se danas može činiti prejakom, emotivno obilježenoj ili jednodimenzionalnoj, zavređuje ozbiljno razmatranje, nipošto puko odmahivanje rukom, čemu smo katkad i mogli biti svjedoci. Žar za priznavanjem hrvatskoga jezika, pridonosnje afirmiranju vlastite nacionalne kulture, pratilo ju je kroz čitav život. Stradanja koja je proživjela u poraću zahvaljujući svojim političkim i svjetonazorskim uvjerenjima usmjeravali su je prema temama koje nam danas bitno pomažu da razumijemo vlastiti identitet, koje su višestruko "granične" prirode (prema susjednim kulturama), ali ujedno i pravi izraz samobitnosti. Doticala se i pitanja hrvatskoga jezika u saborskim zaključcima iz XIX. st, pa je čak i sastavila velik tekst o "narodnim nazivima hrvatskog jezika tijekom hrvatske povijesti". Kritički je, ali s razumijevanjem nužnosti povijesnih okolnosti, prosuđivala i – s povjesničarima nepopularne – kombinatoričke pozicije koja se vodi načelom "što bi bilo da je bilo", sve u tonu mogućeg podupiranja hrvatske državničke pozicije. Uvijek je imala na umu nesigurnost i nedaće koje su pratile nacionalnu povijest, a osobitu je pozornost usmjeravala na pitanje hrvatskoga narodnog preporoda

u XIX. st, kada i jest definirana moderna hrvatska povijest. Iako je – kako napomenusmo – njezino djelo umnogome popunilo nasljeđivane rupe u istraživanju i poslužilo kao most prema modernijim metodama i kontekstima, još uvijek nije dokraja inkorporirano u suvremene interpretacije. Nije tu bio presudan niti zazor suvremenih filologa i povjesničara prema "zastarjelim" koncepcijama, niti oprez prema emotivnim diskursom katkad obojenom znanstvenom stilu, nego prije svega o dubokoj suvremenoj krizi sagledavanja hrvatske kulture kao kompozitne cjeline koja je stoljećima imala snagu da ujedinjuje različite impulse, prije svega "dviju Europa", i gradi novu – polifonu kulturnu cjelinu. Iako je bila u znanstvenim krugovima marginalizirana, pogotovo nakon hrvatskoga proljeća, Benedikta Zelić Bučan dobro je razumjela bit hrvatske kulture kroz sve trase njezine povijesti, i u okosnici toga razumijevanja bila je nepokolebljiva. Svoje kolege sklone monofonom promatranju povijesti hrvatske kulture, pogotovo "zagrijane" laike, zapravo je time zbunjivala; kao da je tradicionalnim nacionalnim povjesničarima pripadao samo taj monolitni pogled, u kome se hrvatska kultura morala predstaviti kao idealno jedinstvo tla, krvi, vladarâ, konfesije, jezika i pisama. Upravo zbog jačine da svojim "likom i djelom" razbije takav uvriježeni i forsirani koncept te da iskorači u zonu osjetljive kulturološke polifonije, djelo Benedikte Zelić Bučan, nastalo u dugu, tešku, ali bogatu životnom i radnom vijeku, ostaje trajnom vrijednosti i višestrukom obvezom sljedećih naraštaja. Jednom će nam tako i biti oprošteno što nismo navrijeme i temeljito svladavali lekcije koje nam je ova uvažena povjesničarka, svojevrsna pomirateljica tradicionalnih i modernističkih historiografskih koncepcija, upućivala. One pak lekcije koje je vrijeme silom prilika pregazilo, ili koje su pokojim svojim segmentom upale u "ideološku zamku" (bilo koje provenijencije), teme koje su u djelima drugih istraživača temeljitije i studioznije obrađene, sve to ostaje kao vrijedan pokazatelj složenosti vremena i koncepata u kojima su nastajale. Tek takvim odnosom, uvažavanjem i razumijevanjem, a ponajprije studioznim čitanjem, oblikovat će se i dolična historiografija i dolična povijest hrvatske pismovnosti.

Hrvatska se javnost Benedikti Zelić Bučan odužila za života dvjema nagradama: godine 1997. odlikovana je Redom Danice hrvatske s likom Marka Marulića za posebne zasluge u kulturi, a iste je godine dobila i Nagradu grada Splita za životno djelo.

Mateo Žagar